

17. Hansen M.H. Introduction / M.H.Hansen // The imaginary Polis, Symposium, January 7-10, 2004 / Ed. by Hansen M.H. – Copenhagen, 2005. – P. 9-24.
18. Cornell T.J. The city-states in Latium / T.J. Cornell // A comparative study of thirty city-state Cultures: An investigation conducted by the Copenhagen Polis Centre / Ed. by Hansen M.H. – Copenhagen, 2000. – P. 207-228.
19. Cornell T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze age to the Punic wars, (c. 1000 – 264 BC) / T.J. Cornell. – L.; N.Y., 1995. – 507 p.
20. Nicolet C. The world of the citizen in republican Rome / C. Nicolet. – Berkeley; Los Angeles, 1988. – 435 p.
21. Hansen M.H. Polis and city-state: An ancient concept and its modern equivalent: Symposium, Jan. 9, 1998 / M.H.Hansen. – Copenhagen: Roy. Danish Acad. of Sciences a. Letters, 1998. – 217 p.

Циватый В. Г. Институт полиса: политико-дипломатический феномен (от Античности до раннего Нового времени)

В статье анализируется институт полиса в исторической ретроспективе. Особое внимание уделяется полису в контексте институционального развития государства и процессов рецепции. Определены направления развития феномена полиса в различные исторический эпохи как приобретение историко-культурного наследия. Раскрывается сущность понятия полис – как феномена тогдашнего античного общества и его политико-дипломатическое значение для современности. Проанализированы основные сущностные характеристики полиса, его институциональная структура и функции как греческой гражданской общины. Феномен полиса как социально-политического образования состоял в том, что впервые мир человека изобрёл институциональный механизм единства на принципах публичности.

Ключевые слова: полис, государство, феномен полиса, институционализация, институт полиса, цивилизация, историко-культурное наследие, рецепция.

Tsivatyi V. G. Institute of City-State: Political and Diplomatic Phenomenon (From Antiquity to Early Time Modern Period)

The article deals with the analysis of the institute of city-state in historical retrospective review. Particular attention is given to the city-state in the context of institutional state development and reception processes. Development directions of the phenomenon of city-state at different historical periods are defined as acquisition of historical and cultural heritage. The essence of the concept of city-state is opened – as a contemporary phenomenon of ancient society and its political and diplomatic significance for Europe today. There are analysed the basic characteristics of the city-state, its institutional structure and functions as the Greek civil community. The phenomenon of the city-state as a socio-political formaton was that for the first time the humankind invented the institutional mechanism of unity on the principles of publicity.

Keywords: city-state, state, city-state phenomenon, institutionalization, city-state institute, civilization, historical and cultural heritage, reception.

УДК 94(38):347.136-054.5

О. О. Вар'ян

ВПЛИВ ПОЛІСУ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ІДЕАЛЬНОГО ГРОМАДЯНИНА У ДАВНІХ АФІНАХ

Розглядається вплив полісу на формування образу ідеального громадянина у Давніх Афінах. Виділено два домінуючих підходи до визначення полісу в історіографії: через триєдину сутність – місто, держава, колектив громадян та на основі протиставлення конструкції поліс – місто. Аналізується поняття громадянства, права та обов'язки громадянина відповідно до ідеалу активного громадянина поліса. Підкреслюється комунікативна функція публічного простору у суспільно-політичному житті. Визначається, що формування образу громадянина відбувалось відповідно до норм та цінностей громадянської общини.

Ключові слова: поліс, громадянська община, публічний простір, ідеальний громадянин.

Кожна культурно-історична епоха формує образ людини, який відображає особливості її політичного, економічного, соціально-культурного розвитку. Для періоду античності характерним було сприйняття людини крізь призму громадянина полісу. Проблема формування «ідеального громадянина», поряд з розмірковуваннями про ідеальний політичний режим, займала одне з ключових місць у працях афінських філософів класичного періоду. Громадянин сприймався «істотою політичною», про що свідчить розуміння Аристотелем держави, як політичного спілкування общинників [1 с.403]. Образ громадянина, особисті риси та чесноти, які мають бути сформовані у нього, ставились в залежність від політичного ладу. Тісний зв'язок громадянина з полісом, який утворював середовище формування його особистості, обумовлює актуальність дослідження сутності полісу та громадянина у Давніх Афінах.

Метою даної статті є висвітлення підходів до визначення полісу, які склались в історіографії, сутності громадянського статусу, впливу полісу на образ ідеального громадянина.

Джерельна база представлена працями Аристотеля, Ксенофонта, Фукидіда, промовами ораторів Ісократ, Гіперіда, Есхіна.

Проблема становлення та розвитку античного полісу досліджувалась у XIX ст. В. П. Бузескулом, Г. Бузольтом, Ф. де Куланжем. До проблем полісу звертались радянські та пострадянські дослідники Ю. В. Андреев, Л. М. Глускіна, О. В. Коптев, Г. А. Кошеленко, Л. П. Маринович, В. М. Строгоцький, І. Є. Суриков, Е. Д. Фролов. З 1993 р. дослідження полісу проводились Копенгагенським центром полісу, результатом їх стали ґрунтовні праці М. Г. Хансена. Становлення та розвиток, сутність та специфіка давньогрецьких полісів розглядались Р. К. Балотом, Р. Лонгом, Г. Л. Мітчелом, П. Дж. Родес, Дж. Обером, Б. Штрауссом. Питання полісу, як фактору формування образу ідеального громадянина, спеціального висвітлення не знаходило.

Поліс, як форма давньогрецької державності, є одним з найбільш дискусійних понять у історіографії античності, щодо визначення його сутності склалось два основних підходи. До першого відносимо розуміння полісу, як міста-держави, другий підхід характерний протиставленням полісу та міста.

За В. П. Бузескулом, поліс – це тип грецької держави-міста, утвореної з самого міста та розташованої поряд сільської округи [2, с.39]. Через конструкцію місто-держава визначав поліс й Г. Бузольт, посилаючись на міркування Аристотеля та Платона [3, с.3]. Самоідентифікація особи у полісі проходила через визнання належності до кожної з сутностей, висхідною з яких визначалась громадянська община [4, с.107-109]. Так, після запровадження поділу на деми, для офіційного визначення громадянина називали його ім'я, ім'я батька та назву дема, з якого він походив [5, с.151; 6, с.34].

Ф. де Куланж розрізняв поняття міста та громадянської общини. Називаючи громадянську общину федерацією, релігійним та політичним союзом сімей та триб, місту він відводив адміністративну роль – місце зібрань та проживання, головне святилище. Громадянська община у нього виступала ширшим поняттям, ніж місто, розвиток її пов'язувався безпосередньо з еволюцією релігійних культів [8, с.138-145]. Л. М. Глускіна відзначала злиття понять поліс та громадянська община. Поліс класичного періоду розглядався в якості замкненої спільноти, в рамках якої громадянин отримував привілеї у вигляді земельного володіння та політичної участі. Життя громадянина визначалось приналежністю до полісу, формувалось сприйняття першості колективних інтересів над власними [9, с.9-12].

На думку Р. Балота, поліс переважно асоціюють з містом-державою, самоврядною політичною спільнотою, керованою групою чоловіків зі спільними громадянськими, правовими, адміністративними, релігійними звичаями та практиками [15, с.2-3]. Р. Лонг зауважував, що громадянська община та держава у Давній Греції поєднувались у полісі – органічній спільноті, яка регулює кожен аспект життя громадянина [16].

Ю. В. Андреев визначав, що для греків місто було центром зосередження політичного та культурно-релігійного життя. На утворений внаслідок синоїкізму поліс покладалась, перш за все, функція захисного укріплення на випадок військових конфліктів [10, с. 57-59]. Думку Ю. В. Андреева щодо переважно демографічних та військово-політичних причин виникнення міста, основним утворюючим елементом якого виступали землевласники, розділяє Х. Туманс. Е. Д. Фролов критикує такий підхід, ставлячи передумовою демографічного росту соціально-економічні процеси [11, с.85-87; 12, с.9; 13, с.31]. Землеробським поселенням, укріпленим з метою оборони, вважає давньогрецьке місто А. В. Коптев, відзначаючи при цьому триєдиний характер полісу [14].

В контексті протиставлення полісу та міста Ю. В. Андреев наводить погляди Ч. Старра та Е. Кірстена, відповідно до яких, поліс не обов'язково повинен був мати міський центр. Зокрема, Е. Кірстен пов'язував поліс з поселенням сільської общини [12, с.13-14]. Дж. Дейвіс вважав доцільним для архаїчного періоду аналізувати окремо розвиток держави, міста та полісу. Аргументом виступає те, що на даному етапі ще не всі держави стали полісами (приклад, Фесалія), не всі міста стали центрами полісів та не всі поліси мали міський центр. Відзначаючи, що введення терміну поліс у наукове використання пов'язане з працями Я. Буркхардта, дослідник наводить термін мікродержава (microstate), як загальне визначення безполісних грецьких політій [17, с.13-14]. М. Г. Хансен та Т. Г. Нільсен дотримуються думки про триєдину сутність полісу, однак вважають методологічно доцільним розглядати окремо поліс та місто-державу. Поліс виступає історичним поняттям, натомість конструкція місто-держава (city-state), запропонована у роботі Дж. Бюнчлі 1885 р. в якості англійського еквіваленту німецького терміну Stadtstaat, є евристичною концепцією та має різні конотації. На основі лексичного аналізу слова «поліс» наведені сучасні еквіваленти його значення – цитадель, поселення, країна, співтовариство. Приналежність до полісу, як політичного міського центру, визначалась громадянськими правами, натомість синонімом його в значенні міста, як такого, виступав термін *asty* [18, с.23-26, 39, 47]. Дж. Уїтлі визначає поліс, як міський центр громади та політичну спільноту, державу та громадян. Розділяючи процеси урбанізації та формування держави, класичними полісами (містами-державами) дослідник визнає Афіни, Аргос та Коринф. Дж. К. С. Рансіман замінив конструкцію місто-держава на громадянин-держава, зауважуючи, що процес формування держави передбачає виникнення громадянської ідеології. В Афінах архаїчного періоду така ідеологія зароджувалась серед гоплітів [19, с.165-166].

Російські дослідники Л. П. Маринович та Г. А. Кошеленко, характеризуючи «ідеальну модель» полісу, протиставляють його місту на основі домінуючих економічних систем. Поліс в класичному варіанті розглядається ними, як колектив громадян, що займаються переважно землеробством. Натомість місто є центром ремісничого виробництва з пануванням приватної власності. Відповідно, в боротьбі міста та полісу в Афінах перемогло місто, в Спарті – поліс [20, с.94-99]. П. Відаль-Наке відзначав, що в Спарті місто було по-суті відсутнє, міський центр прослідковувався слабо. Оскільки вся общинна земля була поділена між спартіатами, протистояння склалось не між містом та сільською округою, а між залежними землеробами та завойовниками [21, с.38].

І. Є. Суріков виділяє два типи державності, властивих для Давньої Греції – етнос та поліс. Етнос, як і поліс, розглядається формою соціально-політичного устрою, однак для нього характерне громадянство на рівні етнонімію, а не державності, та орієнтація на територіальну приналежність. В свою чергу поліс є міською громадянською общиною, що конститує себе державою. Необґрунтованим І. Є. Суріков вважає підхід Г. Кошеленка щодо роз'єднання процесів становлення полісу та міста, висуваючи основні аргументи у вигляді особливостей розуміння феномену античного міста, відсутності протиставлення міста та хори, переважно аграрного характеру грецьких міст [22, с.12-22].

Х. Туманс визначає, що місто в гомерівські часи не входило в систему цінностей громадянина, протиставлялось полісу. Аристократичний характер ідеалу воїна-героя, на думку дослідника, не був пов'язаний з містом, пріоритет надавався заснованому на землеробстві сільському життю. [13, с.24]. Прирівнювання Х. Тумансом гомерівської аристократії, на прикладі Одиссея, до селянства, Е. Д. Фролов називає впливом поглядів М. Фінлі щодо соціальної нерозвиненості гомерівського суспільства [23, с.186]. Е. Д. Фролов є прибічником поєднання в класичному полісі міста, держави та громадянської общини. Поліс гомерівського часу розглядається ним як протополіс, для якого вже характерна наявність захисної стіни навколо поселення [11, с.49-50, 74].

Необхідність звернення до питання визначення сутності полісу пов'язана з його впливом на образ ідеального громадянина. Від співвідношення общини, держави та міста залежали домінуючі цінності, покладені в основу вимог до особистості. Місто і держава у сприйнятті афінян представляли собою, перш за все, колектив громадян – спільноту повноправних чоловіків, а поліс виступав найкращою формою існування громадянської общини [18, с.98]. Заради досягнення справедливості та стабільності в суспільстві поліс мав зосередитись на вихованні громадян, наділених чеснотами. Увага приділялась освіті та розвитку особистості в цілому – етично, емоційно, інтелектуально, релігійно [15, с.3-4]. Адже завданням полісу було формування ідентичності громадянина, виховання суспільно активної особистості, здатної до прийняття відповідальності за колективне благо. Виховання здійснювалось, зокрема, в процесі участі в управлінні полісом, в ході релігійних процесій та свят, під час яких громадянин долучався до норм та традицій общини [24].

Фактором формування особистості виступало й міське середовище полісу. Сприйняття греками міста значно відрізнялось від сучасного. Так, для Одиссея ознаками міста були, зокрема, стіни та башти, тобто наявність укріплень [21, с.52]. Ісократ стверджував, що багато хто з предків афінян до проведення демократичних перетворень взагалі не відвідував Афін, навіть під час великих свят, коли в місті влаштовували бенкети. Переміщення будинків в укріплене місто ще не стало домінуючим, а будівлі громадян за межами міських стін були багатшими, ніж всередині них [25, с.142]. Місто, як архітектурно-просторове поняття, набуває змістовного вираження через утворююче його громадське середовище – урядові будівлі, в яких здійснювалось управління полісом, агора, храми, гімнасії, театр і т.п. Формування публічного простору стало наслідком соціально-політичних змін, демократизації політичного ладу, в результаті яких відбулось переміщення центру з палаців на агору [24]. Утворене середовище відкривало можливість для комунікативної взаємодії, необхідної для участі у суспільно-політичному житті. Публічний простір Афін – це простір спілкування, зокрема політичного, та активної діяльності громадян для досягнення спільного блага [26, с.35-36]. Наводячи думку М. Фінлі про те, що ознакою демократії є участь всіх громадян у обговореннях та суперечках, В. М. Строгецький називає центрами формальних обговорень агору, палестру, театр та стадіон. Подібну думку розділяє К. Власопулос, надаючи виключного значення простору агори у вирішенні питань державного значення. Агора виступала місцем формування суспільної думки, громадських настроїв, які втілювались у подальших рішеннях народних зборів. Неформальні обговорення суспільних та приватних справ відбувались в торгових лавках, майстернях, перукарнях та ін. закладах [27, с.145-147; 28, с.41]. Неодноразово подібні зауваження зустрічаються у оратора Гіперіда. Так, укладання договору та словесні суперечки Епікрата та Афіногена відбуваються на агорі біля парфумерних лавок, в присутності багатьох громадян. У справі з приводу ісангелії Гіперид апелює до того, що Евксеніпп не висловлював думок проти блага полісу та проти демократії на агорі або в ергастеріях, тобто в місцях скупчення громадян [25, с.470, 477, 490]. Демосфен навіть наводив закон про заборону обманювати на ринку, метою якого було убезпечити громадян від збитків [29, с.15]. Публічний простір забезпечував передачу соціокультурних норм в межах громадянської общини. До його функцій належала трансляція культури, яка здійснювалась, зокрема, через стели та статуї, встановлені на агорі, акрополі та біля суспільних будівель [30, с.118]. Більшість часу громадянин проводив поза ойкосом. Агора, суд, театр, змагання та релігійні свята стали не тільки проявом соціальної активності, а й фактором соціалізації, складовою пайдеї. Подібна ситуація склалась й у Спарті, де агели, сісітії, лесхи виступали інститутами формування громадянина.

Простір громадянської общини в Афінах мав сакральний характер, свідченням чому є вигнання «нечистих» громадян за межі полісу або заборона з'являтися у публічних місцях. Вже закони Драконта передбачали вигнання вбивці за межі полісу. Підозрюваному у вчиненні злочину громадянину заборонялось з'являтися на агорі [31, с.151].

Чітке виокремлення громадянського статусу в Афінах та протиставлення громадян іншим жителям полісу пов'язане з демократичними перетвореннями, які розпочались з реформ Солона. Впроваджене ним зняття боргових каменів та заборона продавати громадян в рабство за борги мали не лише соціально-економічні, а й правові наслідки для оформлення та закріплення різниці між громадянами та негромадянами полісу [11, с.42; 32, с.18]. Реформи Клісфена, замінивши старий родовий поділ полісу новим, побудованим за топографічною та політичною ознаками, остаточно закріпили громадянський статус [21, с.35, 126].

Колектив повноправних громадян або громадянська община, яка поєднувала в собі суспільство та державу, складала основу функціонування полісу. На сприйняття держави саме через сукупність громадян, общину, звертав увагу Аристотель [1, с.444-449]. Сучасниками поліс розглядався, як найбільш придатна форма існування громадянської общини та, водночас, результат суспільної діяльності [33, с.23]. Цінність громадянина визначалась через належність його до общини на правах рівного [34, с.57]. Набуття громадянства у Афінах та Спарті здійснювалось на підставі походження, однак в Афінах існувала практика дарування громадянських прав іноземцю за особливі заслуги перед державою. При цьому іноземець міг за власним бажанням обрати філу, дем та фратрію, до яких він буде належати [35, с.439]. Так, Евагор отримав афінське громадянство «за законом» за значні заслуги перед полісом [25, с.193]. Ісократ скаржився, що внаслідок численних військових кампаній Афіни втратили багато громадян. Вважаючи найбільш цінними потомків общинників, які від початку заселяли місто, оратор негативно оцінює включення у фратрії та списки лексіархів людей, які не мали жодного відношення до полісу [25, с.167]. Про ціннісне ставлення до громадянства за народженням свідчить і фраза Гіперіда про благородство загиблих воїнів Ламійської війни, закладене їх автохтонним походженням [25, с.507]. Подібні міркування мітіленських посланців про свободу і незалежність на підставі імені наводить Фулідід [36, с.116]. Виходячи з промов ораторів наприкінці IV ст. до н.е. практика дарування громадянських прав особам неафінського походження, які часто навіть не мали значних заслуг перед містом, призвела до неодноразових перевірок списків громадян. Демосфен критикував афінян за те, що вони часто дарували громадянство іноземцям. Він наголошував, що навіть фарсалець Менон, який допоміг Афінам у битві біля Еїона поблизу Амфіполя, надавши 12 талантів срібла та загін 200 вершників, свого часу був удостоєний лише звільнення від повинностей [30, с.165, 533].

Згідно визначення Аристотеля, повноправним афінським громадянином, за законом встановленим Периклом у 451-450 рр. до н.е., міг бути житель Аттики, батьки якого мали громадянські права. Включенню юнака у список демотів передувало проведення докімасії – встановлення відповідності його вимогам до громадянина: досягнення вісімнадцятирічного віку, походження від повноправних батьків та законнонародженість. П'ять демотів для проведення докімасії обирались екклесією, так само, як і педагоги у ефебію, що свідчить про цінність громадянина для держави. Отримавши формально громадянські права юнак був обмежений у їх реалізації до двадцяти років, які співпадали з закінченням курсу навчання у ефебії [7, с.313-314]. Аристотель зазначав, що громадянський статус визначався також участю у народних зборах та судовій владі [1].

Функціонування державного організму передбачає комплекс взаємних прав та обов'язків держави та громадянина. В Афінах громадянські права були наслідком приналежності до полісу, за межами якого їх дія припинялась. Повноправний афінський громадянин мав виключне право на свободу і незалежність від іншої людини, право носити зброю та служити в ополченні, захищати поліс зі зброєю в руках. Право служити в ополченні було дуже почесним та надавалось виключно повноправним громадянам. Військова фаланга гоплітів вважалась втіленням єдності громадянської общини [11, с.38]. Тому воїна, який залишив своє місце в строю під час бою, за законом могли позбавити громадянської честі та не допускати до участі у суспільному житті [31, с.190].

В полісі відбулось змішування військової і громадянської організацій, що було особливо властиво для Афін класичного періоду, де кожен громадянин мав доступ до управління державою [21, с.116]. До громадянських обов'язків політичного характеру відносилась участь в управлінні полісом, зокрема, у народних зборах, піклування про колективне благо. Хоча перед законом всі громадяни формально були рівні, захистити власні інтереси не втручаюся у політичну боротьбу було неможливо [37, с.112]. Зважаючи на це, Солон видав закон, в якому говорилося: «Хто під час смуту в державі не пристане зі зброєю в руках ні за тих, ні за інших, той зазнає безчестя та позбавляється громадянських прав» [1, с.277]. Участь у політичній боротьбі задля збереження засад полісного життя та активна позиція у вирішенні справ держави були обов'язком громадян та умовою існування самого полісу. Тому, громадянин повинен бути здатним до виваженої діяльності та політичної участі, мати необхідний рівень освіти і розвитку.

До економічних обов'язків громадянина відносилось зберігання та примноження свого майна, робота на земельній ділянці. Водночас, громадянин мав виключне право на володіння землею. Військова справа та землеробство вважались найбільш достойними видами діяльності вільного громадянина, однак відсутність в Афінах достатньої кількості землі та чисельність общинників, змушували їх займатись й іншими видами діяльності. Солоном навіть було запроваджено закон, за яким з сина знімалось зобов'язання утримувати батька, якщо той не вивчив його ремеслу [38, с. 118]. Бездумне розтринькування отриманого спадку суспільною думкою сприймалось негативно, за це навіть могли викликати до суду та покарати [25, с.152]. Задля забезпечення блага полісу, громадянин повинен був виконувати ординарні та екстраординарні літургії. Водночас, поліс брав на себе економічні зобов'язання щодо общинників, покликани залучити їх до участі у суспільно-політичному житті. До таких зобов'язань належали плата за участь у народних зборах, виконання посадових обов'язків, службу у війську та на флоті, роздача терикону, надання пенсії інвалідам [25, с.632; 29, с.14-20; 36, с.119].

Однією зі стрижневих норм афінської рабовласницької демократії була громадянська відповідальність, заснована на сприйнятті громадянина невід'ємною складовою общини та учасником управління полісом. Окрім того, на громадян покладалась відповідальність за збереження батьківських традицій, норм суспільно-політичного життя та демократії. Засобом регулювання громадянською общиною політичних процесів та впливу на державну політику стали запроваджені Клісфеном остракізм, можливість внесення кожним громадянином графе параномон, вибори на магістерські посади, здебільшого строком на один рік з наступною звітністю перед народними зборами, колегіальність посад. Остракізм передбачав вигнання

громадянина за межі полісу на 10 років з можливістю повернення по закінченню зазначеного терміну. Громадянина за рішенням народних зборів могли раніше повернути з вигнання, як це було з Клісфеном. Процедура ostrakismu проводилась щорічно та потребувала 6 тис. голосів громадян. Попри суперечливість даного інструменту, який часто перетворювався на засіб політичної боротьби, важливим є те, що рішення щодо ostrakismu приймалось народними зборами [39, с.1-5, 18-19]. На думку німецького дослідника Г. Берве, представлену Е. Д. Фроловим, ostrakism був введений не Клісфеном, а за часів Мільтіада [11, с.23]. Право звертатись до суду присяжних із *graphē paranomōn* – позовом про невідповідність закону існуючим конституційним нормам або інтересам держави, мав кожен повноправний громадянин. А. Ланні та А. Вермеул наводять думку, що *graphē paranomōn* було введено в дію близько 415 р. до н.е., прийшовши практично на зміну ostrakismu, який в останній чверті V ст. до н.е. виходить із застосування [40, с.10].

Поліс як державне утворення пройшов процес становлення та еволюції політичних інституцій та владних структур, відповідно й процес формування громадянського колективу. Запроваджені Клісфеном деми та філі були не лише адміністративно-територіальними, а й самоврядними одиницями, поділ на які заклав інституційну основу афінської демократії [41, с.17]. Самоуправління поглинало значну частину життя громадян. Сократ зауважував, що участь у державних справах – це громадянський обов'язок [42, с.92-94]. Кожен громадянин хоча б раз обирався посадовою особою у своєму демі, або у філі. Як правило, він обов'язково займав посаду геліаста та принаймні двічі в житті був членом Ради п'ятисот [1, с.299-300; 2, с.159].

Отже, поліс створював умови для втілення образу ідеального громадянина в процесі його соціалізації. Для розуміння впливу полісу на формування громадянина, важливо розглядати всі три його форми: міста, як культурно-політичного центру, громадянського колективу з усталеною системою цінностей та комунікативних норм, держави з її політичним режимом та інститутами управління. Поліс, як громадянська община та держава, визначав правовий статус громадянина та висував вимоги до його особистості, відповідно до власних цінностей та ідеалів. В інституційних рамках афінської прямої демократії громадянин отримував доступ до безпосередньої участі в державному управлінні, тому важливим було виховання його в дусі законів та традицій полісу.

Джерела та література

1. Аристотель. Политика / Сочинения: в 4-х т. / Аристотель. – М.: Мысль, ИФ РАН, 1983. – С. 375-644.
2. Бузескул В. П. История афинской демократии / В. П. Бузескул. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2003. – 480 с.
3. Бузольт Г. Очерк государственных и правовых греческих древностей / Георг Бузольт. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1890. – 320 с.
4. Дэвис К. Дж. Демократия и классическая Греция. – М.: РОССПЭН, 2004. – 295 с.
5. Латышев В. В. Очерк греческих древностей / В. В. Латышев. – СПб.: Алетейя, 1997. – 343 с.
6. Строгеецкий В. М. Полис и империя в классической Греции / В. М. Строгеецкий. – Н. Новгород: НГПИ им. М. Горького, 1991. – 244 с.
7. Аристотель. Афинская полиция // Политика. Афинская полиция / Аристотель. – М.: Мысль, 1997. – С. 271-343.
8. Фюстель де Куланж Н. Д. Гражданская община Древнего мира. – СПб.: Типография Б. М. Вольфа, 1906. – 459 с.
9. Глушкина Л. М. Проблемы кризиса полиса // Античная Греция. Кризис полиса. – М.: Изд-во «Наука». – Т. 2. – С. 5-43.
10. Андреев Ю. В. Цена свободы и гармонии. Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации / Ю. В. Андреев. – СПб.: Алетейя, 1998. – 434 с.
11. Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. – 266 с.
12. Андреев Ю. В. Начальные этапы становления греческого полиса // Город и государство в древних обществах. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1982. – С. 3-17.
13. Туманс Х. О месте города в системе полисных ценностей // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. – 2009. – Вып. 8. – С. 19-48.
14. Коптев А. В. Античное гражданское общество / А. В. Коптев // Проблемы эволюции общественного строя и международных отношений в истории западноевропейской цивилизации. – Вологда: Русь, 1997. – С. 11-30.
15. Balot R. K. Greek Political Thought / Ryan K. Balot. – Oxford: Blackwell Publishing, 2006. – 353 p.
16. Long R. T. Civil Society in Ancient Greece: The Case of Athens / Roderick T. Long [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.praxeology.net/civsoc.htm>.
17. The development of the polis in archaic Greece / Ed. by Lynette G. Mitchell, P. J. Rhodes. – London, New York, 2005. – 130 p.
18. Hansen M. H., Nielsen T. H. An inventory of Archaic and Classical poleis / Mogens Herman Hansen, Thomas Heine Nielsen. – Oxford university press. – 1396 p.
19. Whitley J. The archeology of ancient Greece. – Cambridge University Press, 2001. – 484 p.
20. Маринович Л. П., Кошеленко Г. А. Древний город и античный полис // Город как социокультурное явление исторического процесса. – М.: Наука, 1995. – С. 93-99.
21. Видаль-Наке П. Черный охотник. Формы мышления и формы общества в греческом мире / Пьер Видаль-Наке. – М.: Ладомир, 2001. – 419 с.
22. Суриков И. Е. Греческий полис архаической и классической эпох // Античный полис. Курс лекций. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. – С. 8-54.
23. Фролов Э. Д. Парадоксы истории – парадоксы античности. – СПб.: Издат. дом СПбГУ, 2004. – 420 с.
24. Critchley P. The ideal of citizenship / Dr. Peter Critchley / The city of reason. Vol. 1. Cities and citizenship [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/788715/The_Ideal_of_Citizenship.
25. Исократ. Речи. Письма. Малые аттические ораторы. – М.: Ладомир, 2013. – 1072 с.
26. Рогожа М. М. Домодерні моделі громадянського життя: античний поліс як простір громадянської моралі // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2009. – № 91-93. – С. 35-38.
27. Строгеецкий В. М. Роль информации и проблема коммуникативных отношений в классическом полисе // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. – 2013. – Вып. 2. – С. 135-152.
28. Vlassopoulos K. Free space: identity, experience and democracy in classical Athens // Kostas Vlassopoulos // The Classical quarterly (New series). – Vol. 57. Is. 01. – May 2007. – P. 33-52.
29. Демосфен. Речи. В 3-х т. / Демосфен. – М.: «Памятники исторической мысли», 1994. – Т. 1. – 608 с.

30. Демосфен. Речи. В 3-х т. / Демосфен. – М. : «Памятники исторической мысли», 1995. – Т. 3. – 624 с.
31. Суриков И. Е. Солнце Эллады: история афинской демократии / И. Е. Суриков. – СПб., 2008. – 360 с.
32. Евсеенко Т. П. К вопросу о гражданской общине в древнем мире // Античная древность и средние века. – Вып. 34. – 2003. – С. 9-22.
33. Strauss B. The classical Greek polis and its government / Barry Strauss / A companion in ancient Greek government / Ed. by Hans Beck. – Wiley-Blackwell, 2013. – P. 22-37.
34. Ханкевич О. И. К вопросу о структуре античного общества [Електронний ресурс] / О. И. Ханкевич // Лістападаўскія сустрэчы-8. – Режим доступу : <http://www.elib.bsu.by>. – С. 56-61.
35. Расширение греческого мира. VIII-VI века до н.э. / Кэмбриджская история древнего мира. – М. : Ладомир, 2007. – Т. 3. Ч. 3. – 653 с.
36. Фукидид. История / Фукидид. – Л. : Наука, 1981. – 543 с.
37. Карпюк С. Г. Общество, политика и идеология классических Афин. – М. : ИВИ, 2003. – 310 с.
38. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 3-х т. / Плутарх. – Т. 1. – М., 1961.
39. Lanni A. Social norms in the courts of ancient Athens / Adriaan Lanni // Journal of legal analysis. – 2009. – P. 691-736.
40. Vermeule A., Lanni A. Precautionary constitutionalism in ancient Athens / Adrian Vermeule, Adriaan Lanni // Harvard law school. Public law and legal theory working paper series. – July 23, 2012. – P. 12-31.
41. Ober J. Conditions for Athenian democracy / Josian Ober / The making and unmaking democracy. Lessons from history and world politics. – New York-London, 2003. – P. 2-22.
42. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе / Ксенофонт. – М. : Наука, 1993. – 379 с.

Варьян О. О. Влияние полиса на формирование образа идеального гражданина в Древних Афинах

Рассматривается влияние полиса на формирование образа идеального гражданина в Древних Афинах. Выделены два подхода к определению полиса, доминирующих в историографии: через триединую сущность – город, государство, коллектив граждан и на основе противопоставления конструкции полис – город. Анализируется понятие гражданства, права и обязанности гражданина, в соответствии с идеалом активного гражданина полиса. Подчеркивается коммуникативная функция публичного пространства в общественно-политической жизни. Определяется, что образ гражданина формировался в соответствии с нормами и ценностями гражданской общины.

Ключевые слова: полис, гражданская община, публичное пространство, идеальный гражданин.

Varian O. O. The impact of the polis on the image of the ideal citizen in Ancient Athens

In the article distinguished two basic approaches to the defined ancient polis that develop in the historiography. The first side defined polis as a compound the city, the state and the civil community. The second side contradistinguished the city and the polis. It analyzed conformity the idea of the active citizen and the term of citizenship, the rights and obligation of citizen. In the conclusions found that the image of the citizen depends on the norms and values of ancient community of the citizens.

Keywords: polis, the ancient civil community, the public space, the ideal citizen.

УДК 930.8 =929-052:411.21

Д. І. Мещерякова

ХРИСТИЯНИ НА СЛУЖБІ САЛАДДІНА

У статті розглядається проблема місця та ролі представників християнської релігії в середньовічному мусульманському суспільстві. Авторка за допомогою джерелознавчого аналізу арабо-мусульманських історико-біографічних словників – табакатів досліджує біографії християн – наближених одного з найвідоміших мусульманський правителів Салах ад-Діна. Авторка звертає увагу на те, що табакати зберігають величезний обсяг інформації з даного питання і допомагають досліднику проблем ісламо-християнського діалогу в період Середньовіччя.

Ключові слова: християни, Салах ад-Дін, мусульманська держава, історико-біографічні словники, табакат.

Салах ад-Дін Юсуф ібн Айюб відомий західному світові як Саладдін, знаменита і одіозна особистість. Талановитий полководець, мусульманський лідер XII століття, курд за походженням з роду великих і благородних воїнів. Він засновував династію Айюбідів, яка в період свого розквіту правила Єгиптом, Сирією, Іраком, Хіджазом і Єменом, учасник Третього хрестового походу. Саладдін захопив Єрусалим і перетворив його на мусульманське місто. За часів хрестових походів, коли величезна кількість європейських правителів та представників аристократії хлинуло на мусульманський Схід, Салах ад-Дін ібн Айюб, за визнанням самих європейських авторів, в шляхетності перевершував їх усіх. [1, с. 69]. Про його військові подвиги, внутрішню і зовнішню політику існує безліч досліджень. Чимало він зробив і в соціально-культурній сфері. Салах ад-Дін, намісник Єгипту, прийшовши до влади в провінції, скасував вісімдесят вісім поборів введених раніше Фатімідами [2, с. 80]. Звільнення Єгипту від фатімідського владарювання в 1171 року і його возз'єднання з Сирією при Саладдіна і його наступників відкрило в обох країнах нову епоху процвітання, що виразилася в розквіті літературної діяльності, особливо в галузі поезії та історії. [3, с. 41]. При Салах ад-Діні і його нащадках відбувається переміщення книг, будівництво нових і поповнення старих бібліотек. Коли Салах ад-Дін прийшов в Халеб (1183 р.), за його дозволом Мухаммад ібн 'Абдаррахман аль-Мас'уді (1128-